

Cemile KINACI BARAN

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, Türkiye
(cemile.kinaci@hbv.edu.tr) ORCID: 0000-0002-5997-776X

**Kazakistan’da Sovyet Devrinden Bağımsızlık Dönemine
Değişen Kazak Edebiyatı**

Özet

Sovyetler Birliğinde edebiyat, sosyalizmi yerleştirmenin ve Sovyet toplumunu inşa etmenin aracıydı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi, edebî süreci şekillendiren en üst düzey otorite idi. Sovyet döneminde özellikle 1934’te Sovyet Yazarlar Birliğinin kurulması ve sosyalist realizmin Sovyet edebiyatının esas sanat metodu olarak belirlenmesinin ardından, edebiyat tamamen Sovyet ideolojisinin kontrolü altına girdi. Yazarların serbestçe edebî üretim yapmak yerine, Sovyet idaresinin emir ve talimatları doğrultusunda “güdümlü” olarak eser verdikleri bir süreç başladı. Zaman zaman Sovyet yönetiminde yaşanan çeşitli tarihsel kırılmalar ve nispi yumuşamalar olsa dahi, bu durum Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar devam etti. 1991’den bu güne kadar yaşanan sürece bakıldığında ise bu dönemi “millî edebiyat” süreci olarak adlandırmak mümkündür. 1991’den günümüze kadar gelişen Kazak edebiyatında, Sovyet devrinde zarar gören Kazak millî, dinî, ahlâkî değerlerinin ele alındığı ve bu değerlerin yüceltildiği eserler dikkat çekmektedir. Sovyet devrinde söz konusu etmenin asla mümkün olmadığı, yasaklı olan konuların, bazı tarihî gerçeklerin gündeme getirildiği görülmektedir. Bağımsızlık döneminin ilk yıllarından bu güne kadarki süreçte Kazak edebiyatında sürekli bir millî yükseliş söz konusudur. Sovyet devrinde baskılanan ve unutturulmaya çalışılan Kazak millî kimliğinin günümüzde edebiyat üzerinden inşa edildiği gözlemlenmektedir. Bu makalede, Kazak edebiyatının Sovyet devrinde ve Bağımsızlık döneminde yaşadığı edebî süreç ele alınmıştır. Geçmişten günümüze Kazak edebiyatının geldiği nokta ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sovyet edebiyatı, Kazak edebiyatı, millî edebiyat, sosyalist realizm, millî kimlik.

Cemile KINACI BARAN

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters
Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Ankara, Turkey
(cemile.kinaci@hbv.edu.tr)

**The Changing Kazakh Literature From the Soviet Era to the
Independence Period in Kazakhstan**

Abstract

Literature in the Soviet Union was an instrument to embed socialism and build Soviet society. The Communist Party of the Soviet Union was the supreme authority that

shaped the literary process. During the Soviet era, especially after the establishment of the Soviet Writers' Union in 1934 and the determination of socialist realism as the primary art method of Soviet literature, literature was incurred entirely under the control of the Soviet ideology. A period has begun in which the authors produced works as "directed" by orders and instructions of the Soviet administration, instead of making literary production freely. Even though there were various historical breaks and relative moderation in the Soviet administration from time to time, this situation continued until the dissolution of the Soviet Union. It is possible to entitle this period "national literature" period when looking at the ongoing process since 1991. The Kazakh literature works, which developed from 1991 to the present, dealt with Kazakh national, religious, and moral values damaged during the Soviet period and glorified those values, drew attention to them. It is seen that the issues which were impossible to mention or forbidden in the Soviet era and some historical truths were brought up. There is a permanent national rise in Kazakh literature from the first years of the independence period. It is observed that Kazakh national identity, which was repressed and tried to be erased during the Soviet era, is built upon the literature today. In this article, the literary process of Kazakh literature as experienced in the Soviet era and the Independence period has been discussed. The point where the Kazakh literature has come from the past to the present, has been put forward.

Keywords: Soviet literature, Kazakh literature, national literature, socialist realism, national identity.

Giriş

Sovyetler Birliği'nde edebiyat Marksist-Leninist dünya görüşünün uygulama alanlarından biriydi ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi edebiyatın da en üst düzey kontrol unsuruydu. Sovyet edebiyatının gelişim sürecinde ideolojik bir aygıt olan Komünist Parti daima edebî süreci biçimlendiren en önemli unsurdu. Parti'ye bu denli bağımlı olma özelliği gösteren Sovyet edebiyatı, bu bakımdan dünya edebiyat tarihinde de kendine özgü bir yapıya sahipti. Parti faaliyetleri ile Sovyet edebiyatı iç içe bir görünüm arz ediyordu. Sovyet devrinde edebiyatın bu özelliği nedeniyle günümüz okuru, bu edebiyatı takip ederek Komünist Parti Merkez Komitesi'nin kararlarını, Parti önde gelenlerinin görüşlerini ve devrin ideolojik eğilimlerini bu edebiyattan öğrenebilmektedir [1, s. 127].

Sovyet edebiyatını yönlendiren sanat metodu sosyalist realizmdir. Bu sanat akımı, 17 Ağustos 1934'te toplanan Sovyet Yazarlar Birliği Birinci Kurultayında oluşturulan tüzükte Sovyet edebiyatının esas prensibi olarak tanımlanmıştır. Tüzüğe göre:

Sosyalist realizm, Sovyet edebiyatının ve edebiyat tenkidinin esas metodudur. Bu metot sanatçıdan gerçeği doğru, tarihî bir somutlukla devrimci bir gelişme içerisinde göstermesini gerektirir. Bununla birlikte bu doğru ve tarihî somutluk ile gerçekliklerin sanatsal görünüşleri, emekçilerin fikrî değişimleriyle ve sosyalizm ruhunda eğitilip yetiştirilmeleriyle uyumlu olmalıdır [2, s. 712].

Sosyalist realizm sanat akımının Sovyet Yazarlar Birliği tüzüğünde Sovyet sanatının esas metodu olarak kabul edilmesinden sonra, sosyalist realizmin önü açılmıştır. Sovyetler Birliğinde sanatta çok seslilik dönemi kapanarak, yayın yapabilmek için Birlik üyesi olmak gereken bir dönem başlamıştır [3, s. 86].

Sovyet Devri Edebiyatına Genel Bir Bakış

Sovyet edebiyatı, siyasî görüşlerin yansıtıldığı bir alan ve toplumun siyasî görüşlerini istenilen doğrultuda yönlendiren bir araçtır. Sosyalist realist yazar pasif değil, her şeyden önce etkindir, o dünyayı yalnızca tanımakla yetinmez aynı zamanda onu değiştirmek gayesindedir [4, s. 83]. Dolayısıyla buna bağlı olarak sosyalist realizm metodu da daima dinamik bir sisteme sahiptir. Bu metot, devamlı bir gelişme ve yetkinleşme içerisinde [5, s. 204].

Sosyalist realizmin amacı, sosyalizmi yerleştirmek ve doğrudan sosyalist bir toplum yaratmaktır. Sanatçı bu amaç doğrultusunda sanatını icra eder. Şair, yazar, sadece edebî eser yazıyorum diye yazmaz, kendi imkânları dâhilinde sosyalizme hizmet etmek için yazar. Bu durum yalnızca edebiyatta değil, Sovyet sanatının bütün alanlarında böyledir. Ressam, heykeltıraş, müzisyen ve tiyatrocu sanatını bu amaç doğrultusunda icra eder.

Sosyalist realizm ışığında kaleme alınan eserlerde daima bir amaç vardır. Sosyalist realizmin özünde kendine özgü bir “Sovyet gerçekçiliği” bulunur. Sovyet gerçekçiliği olanı değil, olması gerekeni anlatır. Sovyet yazarları ekmek kuyruklarını, kolektifleştirme döneminde açlıktan ölen insanları, kampları yazmaz. Onlar, olması gereken gerçekleri yazar. Sovyet devrinin her döneminde edebiyatta ele alınması gereken konular belirlenmiştir. Belirlenen yalnızca konular değildir, düşünme şekli ve bakış açısı da belirlidir. Pozitif coşku sosyalist realizmin esas düşünce tarzıdır [6, s. 20]. Sovyet ideolojisinde yazarlara yüklenen “ruhların mühendisi” olma zorunluluğu da tam bu noktada anlam kazanır. 1934’te Sovyet Yazarlar Birliği Birinci Kurultayında Maksim Gorki yaptığı konuşmada Sovyet yazarlarının çok önemli bir misyonu olduğunu ortaya koyar, yazarlara büyük sorumluluklar yükler. “Ruhların mühendisliği” de Gorki’nin yazarlara yüklediği önemli misyonlardandır [2, s. 18]. Bu bakımdan Sovyet yazarları sosyalist realizm ışığında verdikleri eserlerde sadece sosyalist bir toplumu inşa etmezler, onlar adeta bireylerin ruhlarına kadar müdahale ederek ruhları yeniden inşa ederler.

Proletar devleti, binlerce mükemmel “kültür ustası” ve “ruh mühendisleri” yetiştirmek zorundadır. Bütün çalışan halk kitlelerine, tüm bu dünyada yoksun bırakıldıkları zihinlerini, yeteneklerini geliştirme hakkını geri vermek için bunun yapılması gereklidir. Bu ulaşılması muhtemel gaye,

biz yazarlara, işimiz ve sosyal davranışımız konusunda büyük sorumluluklar yükler. Bu, bizi yalnızca “dünyanın ve halkın yargıçları” ve “hayatın eleştirmenleri” konumuna getirmekle kalmaz, aynı zamanda bize, yeni hayatı kurma ve “dünyayı değiştirme” sürecine doğrudan katılma hakkı tanır [2, s. 18].

Sosyalist realizm prensibine uygun olarak kaleme alınan eserlerde ya komünizm övülür ya komünizm düşmanları yerilir ya da devrim ve komünizm yolundaki mücadeleyi hayat ortaya konulur. Sovyet yazarı, konuları belirli bir açıdan ele alır. Bu bakımdan Sovyet edebiyatında konuların genellikle tek bir amaca yönelmiş, birbirine benzeyen konular olduğu görülür. Bu eserlerde ele alınan toplum, zaman, mekân ve şartlar değişse bile, izlenecek yol ve sonuç bakımından değişiklik söz konusu değildir. Eserler mutlaka komünizmin zaferi ile sonuçlanır. Sosyalist realizm ışığında kaleme alınan eserlerde hayal kırıklıkları, umutların boşa gitmesi, kısaca olumsuzluklar yer almaz. Trajediler bile sosyalist realizm ilkelerine uygun olarak “olumlu trajedi” şeklinde kaleme alınır. Sosyalist realizm ışığında kaleme alınan eserlerde kahramanlar, yazar tarafından amaca uygun şekilde idealize edilir, “olumlu kahraman” olarak kurgulanır ve böylece okuyucu tarafından saygı kazanır. Bu olumlu kahraman pek çok iyi özelliği bünyesinde toplar. İdeolojik inanç, cesaret, zekâ, irade, vatanseverlik, kadınlara saygı (erkek kahramanlar için), fedakârlık bu özelliklerden bazılarıdır [7, s. 29, 30, 33, 34]. Sosyalist realizmin ideal kahramanı, daima büyük ve önemli işlerle uğraşan, olağanüstü bir varlık değildir. Sosyalist realizmin kahramanları, sıradan insanlar arasından çıkar. [5, s. 171]. Sosyalist realizm metoduyla kaleme alınan eserlerde, Sovyet ülkesindeki her sıradan vatandaş, sosyalist toplumun yaratılmasında görevli olan bir kahramana dönüşür. Kazak avulundan çıkan bir Kazak genç kız, yetiştirme yurdunda büyüyen Kazak bir delikanlı ve çetin tabiat şartları karşısında hayvan sürülerini canı pahasına korumaya çalışan emekçi Kazak çoban, her biri sosyalist toplumun inşasında görevli büyük bir kahramandır artık. Yine II. Dünya Savaşı’nı anlatan eserlerdeki kahramanlar savaştaki yüzlerce sıradan askerden yalnızca biridir. Hiçbirinin etnik kimlikleri öne çıkmaz. Her biri “Sovyet Vatandaşı” kimliği ile “Sovyet Vatani”ni koruma mücadelesi sonucunda âdeta devleşir [1, s. 134–135].

Sovyetler Birliği tarihinde Stalin’in öldüğü 1953 yılından 1967’ye kadar olan tarihî süreci ve 1970’lerden başlayarak Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadarki süreci ayrı ele almak gereklidir [8, s. 133]. Sovyet siyasî tarihinde Stalin öldükten sonra başlayan yenileşme döneminde yaşanan değişiklikler, edebiyat ve sanata da yansımıştır. O güne kadar Sovyet edebiyatı “olumluyu” destekleyen, öne çıkaran kişi ve örneklerle

tanımlanmıştır. Yazarlar, gerçekleri olduğundan güzel göstermek gayreti içinde olmuşlardır. Aşırı idealize edilmiş kahramanlar ve olayların hiçbir şekilde tenkit edilemiyor olması eserlerin değerini azaltmıştır. Sovyet edebiyatının “çatışmasızlık teorisi”, eleştirileri imkânsız hâle getirmiştir. O güne kadar edebiyatta kabul edilebilir tek çatışma iyi ve kötü arasındaki çatışmadır. Sovyet edebiyatında bazı yazarlar sadece başarılar ve sevinçler dile getirildiğinde okurların daha fazla etkileneceğine inanmıştır [9, s. 297–298]. Oysa gerçekte yalnızca edebiyat değil, hayat da çatışmalar üzerine kurulmuştur. Sosyalist realizmin babası olarak bilinen Rus yazar Gorki, yazarın insanları hayatın içindeki çatışmalar içerisinde ele alması gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir: Edebiyatçı anlamalıdır ki, o sadece kalemle yazmaz, aynı zamanda kelimelerle resim yapar ve sadece bir ressam gibi hareketsiz insanı tasvir etmez; o, insanları devamlı hareket hâlinde, kendi aralarındaki sonu olmayan bir çatışma içinde, sınıflar, gruplar, fertlerin ilişkileri ağında resmeder [10, s. 390].

Edebiyatı geliştirme adına yapılan bazı olumsuz uygulamalar, bunların içinde “çatışmasızlık” (*tartıssızlık*) “zaman uzaklığı” (*uvakıt distantsiyası*) “gerçekleri olduğundan farklı şekilde güzelleştirerek tasvir etmek” (*şındıktın sırtın jiltırap beynelev*) gibi anlayışlar yenileşme döneminde tenkit edilmiştir [11, s. 113]. Bu üç teori, Stalin devrinin en önemli üç karakteristiğidir. “Çatışmasızlık” ile kastedilen, eserlerde çatışma unsurları olmaması ve daima her şeyin olumlu, güzel ve iyi gösterilmesidir. İnsanın kendi içinde dahi çatışmaları varken, hayatın içinde zıtlıklar daima bir arada bulunurken “çatışmasızlık” gereği Stalin dönemindeki Sovyet eserlerinde her şey idealize edilir ve olduğu gibi değil de olması gerektiği gibi anlatılır. Bu anlayış, Sovyet edebiyatına özgü “Sovyet gerçekçiliği”nin bir parçasıdır. “Zaman uzaklığı” kavramı ile kastedilen ise o dönem içerisindeki hiçbir tarihî gerçeklik yazılmamalıdır, aradan geçen yıllardan sonra gerçekler nasıl olsa ortaya çıkacaktır, tarih haklının ve haksızın hakkını teslim edecektir. “Gerçekleri olduğundan farklı şekilde güzelleştirerek tasvir etmek” de Stalin devrinin en önemli karakteristik özelliklerinden biridir. Burada da kastedilen, yine gerçekleri olduğu gibi değil, olması istendiği gibi, güzelleştirerek anlatmaktır. Mesela, kolhozlaştırma döneminde yaşanan hiçbir olumsuzluğun anlatılmaması, buna mukabil herkesin çok mutlu bir şekilde kolhozlaştırma faaliyetine katılıyormuş gibi gösterilmesi, gerçekte pek çok sıkıntıları olmasına rağmen halkın hâlinde çok memnun gösterilmesi, açlık süreci vb. gerçekleri olduğundan farklı güzelleştirerek anlatma prensibine örnektir.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin 20. Kurultayı (Şubat 1956), “kişiye tapınma”, “gerçeği olduğundan farklı şekilde süsleme” ve

“çatışmasızlık” gibi olgulara dikkat çekerek edebiyatta bir değişiklik gerekliliğini ortaya koymuştur. Ancak bu değişiklik edebiyatın özünü ilgili bir değişiklik değildir. Edebî eserlerde Komünist Parti anlayışı ve Komünist Parti ruhu yine ilke olarak devamlılık göstermiştir. Yeni anlayışta, Sovyet halkları için millî unsurlar desteklenecek, ancak bu unsurlar Komünist dünyanın kuruluşunda Sovyet insanların birliğine katkı sağladığı sürece desteklenebilecektir. Bu anlayışta, eskiyen, Sovyetlerin gelişmesine engel teşkil eden her türlü millî unsurdan vazgeçmek gereklidir [9, s. 299, 347].

Stalin’in ölümünün ardından nispi de olsa yaşanan serbestlik ortamında Kazak halkının milliyetçi düşüncelerinin zayıfladığını gören bilinçli aydınlar 60’lı ve 70’li yıllardan başlayarak halkta, tarihî olaylar temelinde millî düşünceyi uyandırıp geliştirmede edebiyattan faydalanmayı amaç edinmiştir. Bu sebeple Muhtar Avezov’un temelini attığı tarihî roman geleneğini devam ettirmek gerekmiştir. Kazak tarihinin sayfaları yazarlar için edebî malzeme olmuştur. İ. Esenberlin’in, A. Alimjanov’un, S. Smatayev’in, A. Kekilbayev’in, M. Magavin’in, Ş. Murtaza’nın, S. Jünisov’un tarihî içerikli romanları yayımlanmıştır. Kazaklar arasında yaşanan bu millî uyanış, Sovyetler Birliği’ndeki pek çok kardeş halk arasında da gerçekleşmiştir. M. S. Gorbaçov, Sovyet halklarında gözlemlenen bu “aksioner millîlik” hareketinden rahatsızlığını da açıkça dile getirmiştir [11, s. 150].

50’li yılların başında Komünist ideoloji tarafından Kazak tarihiyle ilgili yapılan olumsuz değerlendirmeler, tanınmış tarihçilerin, bilim adamlarının takibe alınması, edebî alanda da tarihî konuların bir kenara atılmasına neden olmuştur. Rus halkı ile dostluğu işleyen birkaç eser dışında Kazak tarihinin pek çok önemli meselesi işlenmemiştir. Özellikle Ruslara karşı yapılan bir istiklâl hareketi olan Kenesarı İsyanı, gerici bir hareket olarak değerlendirilmiş ve Kazak halkının bağımsızlık düşüncesi bu şekilde bastırılmaya çalışılmıştır. Bu uzun sessizliği 60’lı yılların sonunda ilk olarak yazar İ. Esenberlin yazdığı tarihî romanıyla bozmuştur. Onun *Kahar* (1969) romanı pek çok kişiyi korkutmuş ve hayrete düşürmüştür. Roman ilgiyle karşılanmış, beklenildiği gibi çok büyük sorunlar yaratmamıştır. Bunun iki nedeni vardır: İlk neden, halk üzerindeki ideolojik baskının zayıflamaya başlaması; ikinci nedense yazarın Kenesarı İsyanı’nı değerlendirirken iki yönlü bakış açısına sahip olmasıdır. Yazar, Çarlık sömürgeciliğinin arttığı, halkın yaşamının ağırlaştığı dönemde öne çıkan Kenesarı İsyanı’nın başlangıçta halk isyanı oluşunu ve aynı düşüncedeki halkın onu desteklemesini anlatmıştır. Bununla birlikte yazar, Kenesarı, han olduktan sonra isyanın halkçı karakterinin zayıflayarak, tek bir kişinin han olma mücadelesi hâline dönüştüğünü göstermiştir. Böyle bir anlatım o günkü hâkim ideolojiye o kadar da ters düşmemiştir. Dolayısıyla devrin ideolojisi,

isyanın bu şekilde değerlendirilmesinde Esenberlin ile hemfikir olmuştur [11, s. 154].

Kazak Sovyet edebiyatının son döneminde (1968–1990) özellikle tarihî roman, alışılmadık bir hızla gelişme göstermiş, dönemin öne çıkan türü olmuştur. Bu dönemde, tarihte yaşananlar ve millî özellikler gündeme gelmiş, hürriyet ve bağımsızlık fikirleri yayılma göstermiştir. Yaşanan bu süreç, Kazaklarda milliyetçilik şuurunu yeniden uyandırmış, Kazakların millî gelenekleriyle ilgili düşünmelerini sağlamıştır. Kazak edebiyatında görülen bu millîlik, Sovyetler Birliği'nde komünist rejimin artık ipleri bırakmaya başladığının da bir göstergesi olmuştur.

İ. Esenberlin, *Kahar* romanının ardından yine Kazak tarihini ele alan *Almas Kılış* (1971) ve *Jantalas* (1973) romanlarını yazarak tarihî romanın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Yazar, iki romanda da Kazak halkının siyasî-ekonomik durumunu ve konargöçer Kazak hayatını geniş bir şekilde ortaya koymuştur. İlyas Esenberlin'in tarihî konuda yazdığı son eseri, *Altın Orda* (1983) adlı 3 ciltlik romanıdır. Eserde 13.-15. yüzyıllarda güçlü bir hanlık olan Altın Orda'nın siyasî, sosyal ve kültürel hayatı ele alınmıştır. O güne kadar Altın Orda hakkında daha önce hiçbir Kazak eser yazmış değildir [11, s. 155–156; 12, s. 235].

Bu dönemde yazılan bazı tarihî romanlarda da Kazak-Rus ilişkileri ele alınmıştır. Bu eserlerden biri, Kazak-Rus ilişkilerinin zorlu bir şekilde başlaması ve gelişmesini anlatan Muhtar Magavin'in *Alasapıran* (1981–1983) adlı 2 ciltlik romanıdır. Roman 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başındaki Kazak Ordası ile Rusya arasındaki ilişkilerin tarihini ele almıştır. Kazak Hanı Tavekel'in yeğeni Oraz Muhamed Sultan'ın Ruslar tarafından esir olarak alınıp Rusya'ya götürülmesi ve Rus Çarı'nın yanında yetişerek Kasım Hanlığı'nın başına getirilmesi ve hayatı boyunca Rusya'ya bağlı olarak yaşaması romanda ele alınmaktadır [1, s. 213–215].

Kazak-Rus ilişkilerinin 18.–19. yüzyıllardaki tarihini A. Kekilbayev yazmıştır. Onun *Ürker* (1981), *Elen-Alan* (1984) romanları Küçük Cüz'ün Rusya hâkimiyetine girişi ve ondan sonra yaşanan ilk dönemin sıkıntılı ilişkilerini anlatır. Yazar Kekilbayev'in daha önce yazdığı *Anızdın Akırı* (1974) adlı romanı da tarihî bir romandır. Bu dönemde, Kazak tarihinde önemli bir yer tutan Kazak-Kalmak mücadeleleri de romanlarda işlenen konulardandır. A. Alimjanov'un *Javşı* (1974), S. Smatayev'in *Elim-Ay* (1979) romanlarında bu konu işlenmiştir [11, s. 159; 12, s. 28].

Kazakistan'da Sovyet siyaseti 1980'lere kadar etkisini göstermiştir. Ancak 1980'li yıllarda Kazakistan'da Sovyet Hükümeti'nin Kazakistan'da yürüttüğü siyasete karşı bir başkaldırı olmuştur. 1985 yılında Sovyetler Birliği Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov, Glastnost (açıklık) ve

Perestroyka (yeniden inşa) siyaseti ile Sovyetler Birliği'ni yeniden yapılandırma kararı almıştır. Bu karara bağlı olarak 16 Aralık 1986'da Moskova'nın müdahalesiyle Dinmuhammed Konayev, Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliği'nden alınarak, yerine Kazakistan dışından Rus asıllı G. Kolbin atanmıştır. Merkezden, Kazak halkını hiç tanımayan ve Kazakların da hiç tanımadığı Kolbin'in atanması Kazakistan'da özellikle gençlerin büyük tepkisine yol açmıştır. Başkent Almatı'da bu durumu protesto eden gençler sokaklara dökülmüş, meydanlarda mitingler düzenlemiş ve Sovyet Hükümeti'nin bu kararından dönmesini talep etmiştir. 1986 Aralık Olayları'nın arkasında yatan esas sebep, Komünist Parti diktatörlüğüne ve Ruslaştırma siyasetine o güne kadar susan Kazak halkının reaksiyon göstermesidir. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin nükleer çalışmaları özellikle Kazakistan'da Kazak nüfusun olduğu bölgelerde yapması ve Kazakistan'da ekolojik kirlenmeye neden olması da Kazak halkının ayaklanmasını tetikleyen sebeplerdendir [13, s. 421].

1986 Aralık Olayları, ilk defa Sovyetler Birliği dışında da basın-yayın organlarına yansımış ve dikkatleri Sovyetler Birliği üzerine çekmiştir. Kazakistan'da yaşanan 1986 Aralık Olayları'nda sokaklara dökülen Kazak gençleri, Sovyetler Birliği'ni çöküşe götüren ateşin ilk kıvılcımları olmuştur. Kazak gençlerinin Komünist Parti'nin kararlarına karşı çıkması ve Komünist Parti'nin geri adım atmasına neden olması ilk defa Sovyetler Birliği'nde merkez Moskova'nın kararlarına karşı çıkılabileceğini göstermiştir. Kazakistan'da başlayan bu mücadele sadece Kazakistan'ın değil, diğer Sovyet Cumhuriyetleri'nin de bağımsızlığa giden yolunu açması bakımından oldukça önemli tarihî bir olaydır.

Sovyetler Birliği Komünist Parti Merkez Komitesi'nin 1987 yılı ocak ayındaki toplantısında M. S. Gorbaçov, yazarları Parti prensiplerine uygunsuz bir şekilde, halkı ideolojik olarak etkilemek gayretiyle eserler verdikleri gerekçesiyle tenkit etmiştir [11, s. 151]. Ancak gösterilen bu reaksiyon geri dönülmez bir şekilde Komünist Parti idaresinin zayıfladığının bir göstergesidir. Yaşanan bu gelişmeler Kazak yazarları da etkilemiştir. Artık bir çözüme yaşanmıştır ve yazarlar, bundan önce yazmaktan çekindikleri Sovyet halkının oluşma sürecinde yaşanan olumsuzluklara, Kazak halkının başından geçen zorluklara, açlığa, halkın kırılmasına, topraklarından sürülme olaylarına imkanları ölçüsünde dikkat çekmeye başlamıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Sovyetler Birliği'nden ayrılan diğer Türk devletleri gibi Kazakistan da bağımsızlığını ilan etmiştir (16 Aralık 1991) ve Kazakistan Cumhuriyeti adını almıştır. Bu

yeni cumhuriyetin başkenti Almatı'dan Kazakistan'ın kuzeyinde bulunan Astana şehrine nakledilmiştir.

Kazak Sovyet edebiyatına genel olarak bakıldığında, 20'li yıllarda devrimin işlendiği eserlerde realizm, romantizm ve sembolizm karışımı eserler verilir. Bu bağlamda 20'li yıllar sosyalist realizmin hazırlık safhası durumundadır. 20'li yıllarda Sovyet edebiyatında bir çeşitlilik söz konusudur. Bu yıllarda baskı olmasına rağmen, tartışma ortamı da mevcuttur. 1934'te Sovyet Yazarlar Birliği'nin kurulması ve edebiyatta sosyalist realizmin esas sanat metodu olarak benimsenmesinden sonra ise, tek tip bir sanat anlayışı edebiyata hâkim olur. İdeoloji ile yüklü olan sosyalist realizm metodu aracılığıyla sosyalizm prensipleri geniş kitlelere yayılır. 30'lu yıllarda 20'li yıllara göre daha hacimli eserler yazılmasına rağmen, sosyalist realizmin bu eserlere hâkim olduğu görülür. Ayrıca 30'lu yıllarda Parti'nin edebiyat alanındaki her kararı büyük bir titizlikle uygulanır. Yine 30'lu yıllar Stalin'in "tek adam" olarak edebiyata da damgasını vurduğu yıllardır. 40'lı ve 50'li yıllar Sovyet edebiyatında sosyalist realizmin hâkimiyet kurduğu yıllar olarak geçer. Bu dönemde edebî açıdan zayıf, ancak ideoloji yönünden zengin eserler verilir. Sovyet edebiyatında 60'lı yıllar bir yenileşme devri olur. Bu yıllarda sosyalist realizm prensibinden sapmalar görülür. 70'li ve 80'li yıllarda bu tarz eserlerin sayısı artar. Bu tarz eserlerin sayısındaki artış sosyalist realizm prensibinin zayıflamasına, dolayısıyla da "Sovyet edebiyatı" olgusunun zayıflamasına yol açar. Son dönemlerde yazılan eserleri Sovyet edebiyatı içine dâhil etmek ve sosyalist realizm prensibini korumak amacıyla sosyalist realizmin sınırları genişletilerek 1980'li yıllarda "sınırsız realizm" ilkesi belirlenir. Böylece son dönemlerde yazılan bütün eserler sosyalist realizm kavramı içerisine dâhil edilir [6, s. 16–17, 19–22].

Bağımsızlık Dönemi Kazak Edebiyatına Genel Bir Bakış

Bağımsızlık dönemi Kazak edebiyatı sürecinde edebiyatta büyük değişiklikler olmuştur. Bağımsızlık döneminin ilk yıllarından bu güne bakıldığında, Kazak edebiyatında sürekli bir millî yükseliş dikkat çekmektedir. Edebiyat üzerinden millî kimlik inşa edildiği gözlemlenmektedir. Sovyet devrinde zarar gören Kazak millî, dinî, ahlâkî değerlerinin ele alındığı ve bu değerlerin yüceltildiği eserler kaleme alınmaktadır. Sovyet devrinde söz konusu etmenin asla mümkün olmadığı, yasaklı olan konuların, bazı tarihi gerçeklerin gündeme getirildiği görülmektedir. Bu konular arasında en dikkat çekici olanları, Sovyet devrinde yaşanan açlık olayı, 1986 Aralık Olayları, yirminci yüzyılın başında Kazakistan'da millî modernist bir hareketin öncüsü olan milliyetçi Türkçü Kazak aydınları, diğer adıyla Alaşçı aydınlar...

Kazakistan'da 1929–1933 yılları arasında Kazak tarihinde Kızıl Kıtlık adıyla bilinen açlık olayı yaşanmıştır. Tek geçim kaynağı hayvancılık olan ve bu işi konargöçer şekilde yaylak ve kışlaklarda yürüten Kazak halkı, Sovyet yönetimi tarafından zorla yerleşik hayata geçirilmiştir. Bunun üzerine Kazak halkının tek geçim kaynağı olan hayvanlara da el konulmuştur. Böylece Kazak halkı ölüme mahkûm edilmiştir. Bu süreçte açlıktan ölen Kazaklar nedeniyle neredeyse bozkır boşalmıştır. Kazaklardan boşalan bu topraklara Sovyet Hükümeti tarafından Rus göçmenler yerleştirilmiştir. Aynı dönemde Kazakların açlıktan öldüğü bu coğrafyada yaşayan Rusların kıtlık ve açlık yaşamadıkları, hiçbir sıkıntı çekmeden bu süreci geçirdikleri bilinmektedir. Bu durum Kazakların yaşadığı açlığın Sovyet Hükümeti tarafından bilinçli planlanan sunî bir açlık olduğunun göstergesidir [14, s. 8]. Sovyet devrinde Kazak tarihinin bu acı olayı hiçbir zaman konu olarak ele alınmamıştır. Sovyet edebiyatının optimizm ilkesi gereği asla Sovyet devrinde yaşanan bu olumsuzluğa değinilmemiş ve yaklaşık üç milyon Kazak Türkünün hayatını kaybettiği Sovyet devrinde asla dile getirilmemiştir. İlk kez yazar ve gazeteci Smagul Elübay, 1989 yılında *Akboz Üy* adlı romanı ile açlık olayını gündeme getirmiştir. Bu roman, Türkiye Türkçesine *Arasat Meydanı* adıyla çevrilmiştir [15]. O gün Smagul Elübay'ın attığı ilk adımın ardından, Bağımsızlık Döneminde Kazak edebiyat adamları artık herhangi bir sansür ve kısıtlama olmaksızın Kazak tarihinin bu elim olayını işlemektedirler.

20. yüzyılın başında Kazakistan'da gelişen millî modernist hareketin temsilcileri Alaş Orda aydınları Stalin'in Kızıl Kırgın yıllarında suçsuz yere katledilmiş, zindanlarda çürütülmüş, esir kamplarında zor şartlara maruz kalmış, Sibiry'a sürgüne gönderilmiştir. Dönemin Sovyet ideolojisi onları 1930'lu yılların sonunda tamamen yok etmiştir. Onları yok etmekle kalmamış isimlerini, eserlerini, onlara ait her şeyi Kazak tarihinden silmiştir. Sovyet ideolojisi onları yok saymış, onları bedenlen yok etmekle tatmin olmadığı gibi, uyguladığı sansür ile tarihte de onlara ait en ufak bir iz bırakmamıştır. Sovyetler Birliği yıkılmak üzereyken ancak 1988 yılında bu aydınlar aklanarak itibarları iade edilmiştir.

Günümüz Kazak edebiyatında, Alaşçı aydınlar hak ettikleri değere tekrar ulaşmışlardır. Her biri tek tek ele alınmaktadır. Sovyet döneminde eserlerinin okunması bir yana, isimlerinin anılması bile yasaklanan, adları tarihten silinen birçok isim ve onların eserleri edebiyata yeniden kazandırılmıştır. Alaşçı aydınlarının hemen hepsinden geriye kalan büyük bir edebî miras söz konusudur [16, s. 61]. Alaş Orda mensubu Ahmet Baytursınulı, Mağjan Jumabayulı, Mirjakıp Duvlatulı, Jüsipbek Aymavıtulı, Şakarım Kudayberdiulı vb. gibi aydınların/yazar ve şairlerin eserleri

yeniden Kazak halkıyla buluşmuştur. Adı çok bilinmeyen ama eserleri ve faaliyetleri ile önemli Alaş aydınlarından olan bazı isimlerin de adları ve eserleri ile günümüzde ilgi çekmeye başladığı görülmektedir. Mesela Koşke Kemengerulı (1896–1937) buna örnek verilebilir. 13 Ocak 1926'da Kızılorda'da Kazak Millî Tiyatrosu Kemengerulı'nın *Altın Sakiyna* piyesi ile ilk olarak sahne perdelerini açmıştır [17, s. 63]. Ancak 1937 yılında Kemengerulı'nın "halk düşmanı" gerekçesi ile öldürülmesinin ardından onun adı ve eserleri ile birlikte bu tarih gerçek de yok sayılmıştır. Sovyet devrindeki edebiyat tarihi kaynaklarında 13 Ocak 1926'da Kazak Millî Tiyatrosunun Muhtar Avezulı'nın *Enlik-Kebek* trajedisi ile perdelerini açtığı yazmaktadır [17, s. 29]. Ancak Bağımsızlık dönemine geldiğinde Koşke Kemengerulı ile ilgili çalışmalar yeniden yapılmaya başlanmıştır. Adı ve eserleri ile o da yeniden Kazak edebiyat tarihine kazandırılmış ve Kazak halkı ile buluşmuştur.

Günümüzde Alaş aydınları ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar yanında konferanslar, paneller, anma toplantıları her geçen gün artmaktadır. Sovyet politikası gereği tarihten isimleri silinmesine rağmen, Bağımsızlık Dönemi edebiyatındaki eğilim göstermiştir ki millî duygular, millî kahramanlar, millî kimlik ne kadar baskılanırsa baskılandın, ne kadar sansüre maruz kalırsa kalsın mutlaka bir gün bulduğu ilk fırsatta ortaya çıkacaktır. Yetmiş yıldan uzun süren Sovyet ideolojisinin baskı ve zulmüne rağmen şu anda Kazak edebiyatında Alaşçı aydınlarla gösterilen saygı ve ilgi bu durumu örneklendirmektedir.

Sovyet devri Kazak tarihinin en acı olaylarından biri de 1986 Aralık Olayları'dır. Sovyet Hükümetinin 1986 yılına kadar yürüttüğü baskı ve asimilasyon politikaları karşısında Kazak halkının sabrı artık taşma noktasına gelmiştir. Aralık Olayları bu nedenle baş göstermiştir. Merkezden, Kazak halkını hiç tanımayan ve Kazakların da hiç tanımadığı Genadiy Kolbin'in Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliğine atanması Almatı'da halkın, özellikle de gençlerin sokaklara dökülmesine neden olmuştur. Bu durumu protesto eden Kazak gençleri meydanlarda mitingler düzenlemiş ve Sovyet Hükümeti'nin bu kararından dönmesini talep etmiştir.

Almatı'daki Aralık Olayları, Sovyet yönetimi tarafından şiddet kullanılarak bastırılmıştır. İnsan hakları ve hukuk dikkate alınmaksızın olaylara katılanlara işkenceler edilmiştir. Olaylarda yakalananlar şiddete maruz kalmış, soğukta elbiseleri çıkarılarak şehir dışına götürülüp tartaklanmışlardır. Hukuki karar olmaksızın sorgulama hücrelerine atılmış, birkaç gün boyunca nezarethanede tutulmuşlardır [18, s. 397].

Başkaldırının bastırılmasının ardından ölüm cezasına çarptırılanlar olmuş, Kazak öğrencilerin devlet dairelerinde çalışmaları yasaklanmış,

yükseköğretime Kazak gençlerinin geçişi sınırlandırılmış, pek çok Kazak, çalıştıkları işlerden atılmış büyük bir baskı ve zulme maruz kalmışlardır.

Bağımsızlık Dönemi Kazak edebiyatında 1986 Aralık Olayları'nı ele alan şiir, hikâye, roman olmak üzere kaleme alınan pek çok edebî eser vardır. Bu eserlerde Kazak yazarlar, dönemin siyasetini eleştirmişler, olay kurbanlarını eserlerinde kahraman olarak işleyerek onların anılarını yaşatmaya çalışmışlar, Kazak halkının bağımsızlığa kolay ulaşmadığını, çeşitli bedeller ödeyerek bağımsızlığına kavuştuğunu bu eserlerde ortaya koymuşlardır. Gözünü kırpmadan, Sovyet devrinde başına gelecekleri bilmesine rağmen bir an bile tereddüt etmeden o gün sokağa dökülen millî ruhu güçlü Kazak gençlerinin millî kimliklerini koruma uğruna verdikleri mücadeleyi, Kazak edebiyat adamları, yazdıkları farklı türlerdeki eserlerinde yüceltmişlerdir.

Günümüz Kazak edebiyatında Kazak yazarların söz konusu konular üzerine yazdıkları eserler ile Kazak edebiyatındaki millî yükseliş süreci devam etmektedir.

Sonuç

Sovyet devrinde edebiyat, Sovyet toplumunu inşa etmenin bir aracı olarak görülüyordu. Sovyetler Birliği devlet idaresinde olduğu gibi, Sovyet edebiyatı hiyerarşik yapısının en tepesinde de Sovyetler Birliği Komünist Partisi yer alıyordu. Edebiyatın gelişmesinin her aşamasında Komünist Parti, tüm edebî süreci biçimlendiren temel unsur olarak devredeydi. Bu durum zaman zaman kırılmalar yaşansa da, nispi yumuşamalar söz konusu olsa da Sovyetler Birliği'nin son yıllarına kadar bu şekilde devam etmiştir. Bu bağlamda Sovyet devrinde teşekkül etmiş olan Kazak edebiyatına "güdümlü edebiyat" demek yanlış olmayacaktır. 1991'den günümüze kadar yaşanan edebî süreci ise "millî edebiyat süreci" olarak adlandırmak mümkündür. Günümüz Kazak edebiyatı, Sovyet devrinde yok edilmeye çalışılan Kazak millî kimliğini güçlendirmeye, Sovyet devrinde zarar gören millî ve manevî değerleri yüceltmeye canla başla hizmet etmektedir. Geçmişten günümüze yaşanan sürece baktığımızda, Kazak edebiyatının şu anda çok verimli bir süreci yaşadığını ve her geçen gün giderek daha da başarılı bir millî gelişme süreci gösterdiğini söylemek mümkündür.

Kaynaklar

1. Kinaci, C. (2016), Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik (1925-1991), Ankara: Bengü
2. *Perviy Vsyeyozuzniy Syezd Sovetskih Pisateley*, (1934), Stenografiçeskiy Otçot, Moskva.
3. Oktay, A. (2008), Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları Sosyalist Realizm Üstüne Eleştirel Bir Çalışma, İstanbul: İthaki.
4. Lunaçarski, A. (1998), Sosyalizm ve Edebiyat, (çev. Asım Bezirci), İstanbul, Evrensel Basım Yayın.

5. Gizatov, K. (1988), *Metod Sotsialističeskogo Realizma*, Kazan, Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo.
6. Tagızade, L. (2006), “Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, cilt: 3, sayı: 4, s. 7-24.
7. Sınıavski, A. (1967), *Sosyalist Realizm*, (çev. S. Türker), İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.
8. Bazarbayev, M., (1998), 40-50 Jane 60- Jıldardığı Kazak Adebıyeti, M. O. Avezov Atındığı Adebıyet jane Öner İnstitutı, Almatı, “Gılım”.
9. Zelinski, K. (1978), *Sovyet Edebıyatı*, (çev. Funda SAVAŞ), İstanbul: Konuk Yayınları.
10. Gorkiy, M. (1980), “O Sotsialističeskom Realizme”, *O Literature*, Moskva s. 390-397, Sovetskaya Rossiya.
11. Kıyrabayev, S. (1998), *Kenes Davirindegi Kazak Adebıyeti*, Almatı, Bilim Baspası.
12. *Kazak SSR Kıskaşa Entsiklopediya 4-mom*, (1989), Almatı, Kazak Sovet Entsiklopediyasının Bas Redaksiyası.
13. Kara F. “Almaata’da 1986 Aralık Olayları: Jeltoksan”, *Turkish Studies İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, 2012, p. 417-426.
14. İbrahim D.-TÜRK V. (2016), *Kazakistan’da Kızıl Kıtık (1929-1933)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
15. Elübay, S. (2015), *Arasat Meydanı*, (çev. Gülzada Temenova), Ankara: Bengü Yay.
16. Kınacı, C. (2018), “Alaş’ın Edebı Mirası: Alaş Edebıyatı”, *Türk Yurdu*, yıl 107, sayı 372, Ağustos 2018, s. 61-67.
17. Kınacı, C. (2017), *Kazak Tiyatrosunda Kadın Meselesi (1920-1928)*, Ankara: Bengü Yay.
18. *Kazakstan Tariyhı Köne Zamannan Büginge Deyin (Oçerker)*, Kazakstan Respublikasının Ulttıq Gılım Akademiyası, Ş. Ş. Uvalihanov atındığı Tarih jane Etnologiya İnstitutı, A.H. Margulan atındığı Arheologiya İnstitutı, “Kazakstan” damu kori, Almatı, “Devir” Baspası, 1994.

Андатпа

Кеңестік кезеңде әдебиет саласы социализмді қалыптастырудың, Кеңестік қоғамды орнықтырудың құралына айналды. Коммунистік партия әдеби үдерісті дамытушы ең жоғарғы билік болатын. Әсіресе 1934 жылы Кеңес жазушылары одағы құрылып, социалистік реализм Кеңес әдебиетінің негізгі көркемдік әдісі ретінде көрсетіліп әдебиет толықтай Кеңес идеологиясының бақылауына өтті. Авторлар әдеби шығармаларды еркін жазудың орнына, Кеңес өкіметінің нұсқауымен ғана шығарма жазу кезеңі басталды. Кеңес өкіметі кезінде әр түрлі тарихи кезеңдер мен модерациялық салыстырмалы жағдай Кеңес Одағы ыдырағанға дейін жалғасты. Ал 1991 жылдан бері болып жатқан әдеби үдерісті қарастыра отырып, бұл кезеңді «ұлттық әдебиет» кезеңі деп атауға болады. 1991 жылдан бергі қазақ әдебиетінде кеңестік кезеңде аяққа тапталған қазақтың ұлттық, діни және адамгершілік құндылықтары қаузалып, дәріптелген шығармалардың көптеп жазылуы назар аудартады.

Бұл кезеңде Кеңес дәуірінде айтуға болмайтын, тыйым салынған мәселелер мен кейбір тарихи шындықтардың күн тәртібіне қойылғанын көреміз. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап бүгінгі күнге дейін қазақ әдебиетінде үздіксіз ұлттық өрлеу бар. Сондай-ақ, кеңес заманында басылып, өшірілуге тырысқан қазақтың ұлттық бірегейлігі бүгінде әдебиет арқылы құрылып отырғанын айта кеткен жөн. Бұл

мақалада қазақ әдебиетінің кеңестік дәуірдегі және тәуелсіздік кезеңіндегі әдеби үдерісі жайында сөз болады. Қазақ әдебиетінің бүгінгі жеткен белесіне қатысты байламдар айтылады.

Кілт сөздер: Кеңес әдебиеті, қазақ әдебиеті, ұлттық әдебиет, социалистік реализм, ұлттық бірегейлік.

(Ж. Қынажы Баран. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ әдебиетінің даму үдерісі)

Аннотация

Литература в Советском Союзе была инструментом внедрения социализма и построения советского общества. Коммунистическая партия Советского Союза была верховной властью, определявшей литературный процесс. В советский период, особенно после создания Союза советских писателей в 1934 году и определения социалистического реализма в качестве основного художественного метода советской литературы, литература оказалась полностью под контролем советской идеологии. Начался период, когда авторы выпускали произведения “по указке” советской администрации, вместо того чтобы свободно создавать литературные произведения. Несмотря на то, что время от времени в советской власти происходили различные исторические переломы и относительная умеренность, такая ситуация сохранялась вплоть до распада Советского Союза. Рассматривая происходящий с 1991 года процесс, этот период можно назвать процессом “национальной литературы”. Произведения казахской литературы, развивавшиеся с 1991 года по настоящее время, касались казахских национальных, религиозных и нравственных ценностей, поврежденных в советский период, прославляли эти ценности, обращали на них внимание. Видно, что на повестку дня выносились запрещенные темы и некоторые исторические факты, которые в советское время нельзя было упоминать. В казахской литературе наблюдается непрерывный национальный подъем с первых лет независимости до наших дней. Также нужно отметить, что казахская национальная идентичность, которая в советское время подавлялась и пыталась быть стертой, сегодня строится через литературу.

В данной статье рассматривается литературный процесс казахской литературы в советское время и в период независимости. Также был подчеркнут период, когда казахская литература перешла из прошлого в настоящее.

Ключевые слова: Советская литература, казахская литература, национальная литература, социалистический реализм, национальная идентичность.

(Ж. Қынажы Баран. Процесс развития казахской литературы от советской эпохи к периоду независимости Казахстана)